

EHL-İ HAK KİMDİR? NESEFÎ'NİN AKÂİD METNİ ÜZERİNDEN GELİŞEN BİR TARTIŞMA

Fatih İbiş*

Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî (ö.537/1142), Hanefî-Matürîdî geleneğin önde gelen isimlerinden biridir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö.508-1115), Burhâneddîn en-Nesefî (ö.687-1289), Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö.710-1310) gibi meşhur alimleriyle tanınan Nesefî ailesi içinde Necmeddîn en-Nesefî genellikle diğer nispetdaşlarından akideye dair kaleme aldığı, *Metnü'l-Akâid* olarak da anılan eseriyle temâyüz eder. İlerleyen süreçte tanınırlığını da büyük oranda bu metne borçlu olan Nesefî'nin beş altı sayfadan oluşan telifi, ayrıntılarına girmeden İslam'ın inanç ilkelerini derli toplu şekilde özetleyen bir metindir. Küçük hacmine rağmen birden çok şerhe ve özellikle bu şerhlere yazılan pek çok hâşiyeye konu olan metin sonraki süreçte geniş bir literatürün oluşmasına kaynaklık etmiştir. Üzerine yapılan çalışmalar içinde en meşhur olanı şüphesiz Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *Şerhu'l-Akâid*'idir. Öyle ki zaman içinde oluşan hâşiyelerle kazandığı itibarla Teftâzânî'nin şerhi, Nesefî'nin metnini gölgede bırakmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını tetikleyen âmil akidesinin başında Nesefî'nin kullandığı “*Ehl-i hak*” ifadesidir. Nesefî, metne şöyle bir giriş yaparak başlar: “*Ehl-i hak dedi ki: (Sofestâiyenin hilâfına) Hakâik-i eşyâ sâbit ve o hakâike ilim mütehakkiktir.*”¹ Nesefî, bu cümlesiyle eşyanın hakikatini inkar eden, dolayısıyla bunların bilinemeyeceğini iddia eden sofistlere açıkça karşı çıkmaktadır. Burada Sofistlerin iddiasının aksine şeylerin kendilerinde var olan sabit hakikatleri olduğu ve bu hakikatlere bağlı olarak bilmenin ve bilgi elde etmenin de tahakkuk edeceği savunulmaktadır. Dolayısıyla şeylerin hakikatleri sabit bir gerçekliğe sahip olduğu gibi

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fatihibis@pau.edu.tr

¹ Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid Tercemesi*, müt. Sırrî Girîdî, Âsîtâne, Rusçuk 1292 (h), I, 10.

bu hakikatlerden elde edilen bilgiler de bir gerçekliğe sahiptir. Bu noktada oluşan soru işaretlerinin başında Neseffî'nin bu olguyu dile getirdiğini söylediği Ehl-i hakkın kimler olduğu meselesi gelmektedir. Ehl-i hak tabiri esas itibariyle kimlere göndermede bulunmaktadır? Ehl-i haktan murat dînî ve itikâdî aidiyetleriyle öne çıkan belirli husûsî bir zümre (mezhep) mi; yoksa varlık ve bilgi nazariyeleri açısından sofistlerin tersine yaklaşım sergileyen belirsiz umûmî bir zümre midir? Bu terkinin delalet ettiği zümreyi belirlerken bir akide metninde geçmesi itibariyle dînî ve itikâdî anlayışlar mı, yoksa akide metni de olsa bu kabullerin paranteze alınarak varlık ve bilgi anlayışları mı rol oynamaktadır? Bu soruların şekillendirdiği çalışmada Neseffî üzerine yazılan Teftâzânî şerhi ve Tefâzânî'ye yazılan beş haşiye üzerinden Neseffî'nin başta kullandığı Ehl-i hak tabirinin delaletiyle ortaya çıkan tartışmayı ve tartışmanın boyutlarını genel hatlarıyla ele almaya çalışacağız.

1. Teftâzânî Şerhi

Teftâzânî (ö.792/1390), Ehl-i hak terkinin muzâf kısmını teşkil eden ehlin kim olduğu ile ilgilenmez; üzerinde durduğu husus muzâfun ileyh olan hak kavramının ne olduğudur. Hak nedir? Hak, “Vâkîye mutâbık hükümdür.” Bir başka ifadeyle hak “hükümün vâkîye mutâbakatı”dır. Mutâbakat kelimesi binası gereği müşâreket bildirdiğinden iki şey arasında kurulan ilişkiyi zorunlu kılar. Burada sözü geçen vâkî ile hüküm arasında kurulan nispet bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Teftâzânî, “vakînin hükme mutâbakatı” ile “hükümün vâkîye mutâbakatı” arasında bazen ayırım gözetildiğine dikkat çekerek, vâkînin hükme *mutâbak* oluşunun hak, hükümün vâkîye *mutâbık* oluşunun sıdk kavramlarıyla ifade edildiğini belirtir. Buna göre hak, vâkî oluş cihetinden, sıdk ise hüküm cihetinden değerlendirilir. Hak nitelemesindeki öz, vâkînin vukû bulması, vâkînin içerdiği hakikat cihetiyle hükümün vâkîye değil vâkî'nin hükme mutâbakatında aranmalıdır. Bu bakımdan sözlerde² (akvâl) hak yerine sıdk nitelemesi daha yaygın olarak kullanılır.³ Teftâzânî'nin yaptığı açıklamalar ışığında Neseffî'nin Ehl-i hak ifadesini bu anlamda Ehl-i sıdk olarak yorumlamak daha uygun görünmektedir. Diğer yandan hakkın karşıtı batıldır. Şayet bir hüküm vâkîye mutâbık ise hak, değil ise batıldır. Bu bağlamda hak bir mastar değil vâkîye mutâbık olan

² bir söz formu olması itibariyle ve dahi ‘hükümlerde.’

³ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, nşr. Mustafa Lebîb b. Ali el-Ankaravî, İstanbul 1304 (h), s. 10; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid Tercemesi*, I, 10.

anlamında bir sıfattır. Hak nitelemesinin genellikle dört şey⁴ için kullanıldığı görülür: “Söz (akvâl), inanç (akâid), din (edyân) ve mezhep (mezâhib).”⁵ Hak söz (hüküm), hak inanç, hak din ve hak mezhep gibi. Demek ki hak niteliğini kendisine sıfat olarak alan şeylerin gerçekten hak olup olmadıklarını anlamının yolu, hak olduğu iddia edilen şeylerdeki hükümlerin vâkîlere nispetle mutâbık olup olmadıklarını tespit etmektir.

2. Hayâlî Hâşiyesi:

Ahmed b. Musa el-Hayâlî (ö. 875/1470), Ehl-i hak ifadesinin belirli bir topluluğa mahsûs olduğunu düşünmekte ve bu topluluğun da Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu ifade etmektedir. “Dedi” fiilinden sonra gelen Ehl-i hakkın söylediği söze (mekûlu'l-kavl) gelince Hayâlî bunun kitabın tamamına şâmil olduğunu iddia eder. Şayet söylenen şey sadece “Eşyanın hakikatleri sabittir.” cümlesine tahsis edilirse, bu durumda Ehl-i hak sofistlerin dışında kalan herkesi içine alacak ve bu meselenin dışındaki konularda Ehl-i hakkın görüşleri ortaya çıkmamış olacaktır. Bu nedenle söylenen şey kitabın tamamındaki meseleler olarak değerlendirilmeli, bu sayede hem Ehl-i Sünnet'in dışındaki (hak olmayan) sınıflar hak nitelemesinin dışında kalsın hem de bütün meselelerde Ehl-i sünnetin görüşleri hakikat olarak ortaya çıkmış olsun.⁶ Hayâlî üzerine hâşiyeye yazan alimlerden Şucâuddin er-Rûmî, mekûlu'l-kavlin metinde hâvî olan itikâdî konuların tamamına teşmil edilmesinin ve buradan hareketle Hayâlî'nin Ehl-i sünnet tahsisinin, eşyanın hakikatine kâil olan Mutezile gibi grupları Ehl-i hak tabiri dışında bırakması açısından önemli bulur.⁷ Hayâlî'nin Kul (Kavl) Ahmed ve Saçaklızâde hâşiyelerinde Ehl-i hak tabirinden kastın ne olduğuna, kimlere delalet ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmaz.⁸ Aksi yönde bir görüş beyan

⁴ İsferyânî, bu dört şeyi beş olarak saymakta, bunlara bir de hükümü (ahkâm) eklemektedir. Bk. Ebû İshâk 'İsâmüddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferyânî, *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Akâid*, (“Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye” içinde), III, 35.

⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 10.

⁶ Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî, *Hâşiyetü'l-Hayâlî ala Şerhi'l-Akâid*, (“Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye” (I-III) kenarında), nşr. Abdülkerim, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1390 (h), I, 24.

⁷ Şucâ'uddîn er-Rûmî, *Hâşiyetü Şucâ'iddîn ala Hâşiyeti'l-Hayâlî ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*, (“Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye” içinde), II, 253.

⁸ Kul Ahmed, *Hâşiyetü Kul Ahmed ala Hâşiyeti'l-Hayâlî ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*, (“Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye” içinde), II, 49; Ebû Bekr el-Mar'aşî (Saçaklızâde), *Hâşiyetü'l-Mar'aşî ala Kul Ahmet ve'l-Hayâlî*, (“Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye” içinde), II, 50.

etmediklerinden bu iki muhaşşînin Ehl-i haktan muradın Ehl-i sünnet olduğunu belirten Hayâlî ile paralel düşündüklerini söylemek mümkündür.

3. Kestelî Hâşiyesi:

Muslihuddin Mustafa el-Kestelî (ö. 901/1496), Neseî'nin “Ehl-i Hak dedi ki” ifadesinde geçen Ehl-i haktan muradın Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu ve onlara uyma noktasında teşvik kabilinden böyle bir ifadenin tercih edildiğini aktardıktan sonra bunun isabetli olmadığını ifade eder ve Neseî'nin bununla özel bir grubu (tâife-i mahsûsa) kastetmiş olabileceğine ihtimal vermez. Kestelî'ye göre Neseî burada bir iktisâr ve ta'rîz yapmıştır. Ehl-i hak tabiriyle müellif aslında hakâik-i eşyâ konusunda hakkın manasını iktisâr etmiş, bu konuda muhalif düşünenlerin kâle alınmamaları, değer ifade etmemeleri gerektiğini, dolayısıyla bu meselede söylediğiyle ters düşenlerin tamamının batılda olduklarını îmâ için de ta'rîzde bulunmuştur. Bunun yanında Kestelî'ye göre “dedi” fiilinin tümlecini (mekûlu'l-kavl) sonraki cümle olarak almayı kitabın bütünü olarak vehmedenlerin görüşü de isabetli değildir. Tümlecini kitabın tamamına teşmil edilemeyeceğini Kestelî, hem buradaki bağlam hem de ileride gelecek olan ilham bahsinde tekrar edilen Ehl-i hak ifadesinden çıkarmaktadır.⁹

4. İsferyînî ('İsâm) Hâşiyesi:

Ebu İshak 'İsâmuddin el-İsferyînî (ö. 945/1538), hâşiyesinde Ehl-i hak tabirini hakkı deruhte eden, üstlenen, taşıyan “Ehl-i emr” ve hakkı din merkezli bir yaklaşım içinde benimseyen (tedeyyün) “Ehl-i mezhep” şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Teftâzânî'nin başına hak nitelmesi getirilebilecek şeyleri sayarken belirttiği (vâkîye mutâbık) hüküm, söz, inanç, din ve mezhep seçeneklerinden İsferyînî'ye göre ilk ikisini teşkil eden hüküm ve söz için Ehl-i emr; inanç, din ve mezhepten oluşan diğerleri için de Ehl-i mezhep ifadesinin kullanılması daha uygun düşmektedir. Bunun yanında İsferyînî'ye göre söylenen söz (mekûlu'l-kavl) “dedi” cümlesinin ardından gelen cümledir; bazılarının (Hayâlî, Abdülkerim el-Lâhurî) zannettiği gibi kitabın bütünü değildir. Böyle bir şeyin savunulması gerçekten hayret edilesi bir durumdur. Zira İsferyînî açısından söylenen sözün kendisinden sonraki cümleyle tahsisini gerektiren,

⁹ Muslihuddin Mustafa el-Kestelî, *Hâşiyetü'l Kestelî ala Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1973, s. 19.

kitabın bütününe ta'mîmini engelleyen iki temel gerekçe bulunmaktadır. Bunların ilki "Sofistlerin aksine" ifadesi ve diğeri de bir başka bahiste gelecek olan "Ehl-i hak nezdinde ilham, bir şeyin bilinmesinde kesin bilgi araçlarından değildir." sözünde tekrar edilen Ehl-i hak ifadesidir. Bunlara rağmen mekûlu'l-kavli kitabın tamamı için genellemek İsferyînî'ye göre suya yazı yazmaktan, hayale tutunmaktan farksızdır.¹⁰

Ehl-i haktan muradın Ehl-i sünnet olma ihtimalini de değerlendiren İsferyînî, hakkın içerdiği manaların birinden yola çıkarak bunun da mümkün olabileceğini düşünür. Ehl-i haktan muradın kimler olduğu hakka verilecek iki manaya göre farklılaşabilir. İlk olarak burada hak derken Allah'ın isimlerinden biri olan Hak ismi gözetilmiş olabilir. Bu durumda sofistler hiçbir sâbit hakikat gibi ulûhiyet hakikatini de kabul etmediklerinden, onların dışındaki herkes Ehl-i hak sınıfı içinde görülebilir. Diğer bir manaya göre hak, kesinlik ve kararlılık gibi manaları içerir ki, bu anlamda Ehl-i hakkı, sünneti koruma ve o yolda yürüme konusunda gösterdikleri kesin kararlılıktan dolayı Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olarak da yorumlamak mümkündür.¹¹

5. Molla Ahmed Hâşiyesi:

Molla Ahmed el-Cüneydî, Ehl-i hakkın herhangi bir özel topluluğa (cemaat-i mahsûsa) işaret etmediği kanaatindedir. Ehl-i hakkın dediği sözün (mekûlu'l-kavl) ise bazı muhaşşîler gibi kitabın bütününe şâmil olmadığını, bu tabirin ardından gelen "Eşyanın hakikatleri sabittir." şeklinde başlayan cümle ile mukayyet olduğunu ifade eder. Molla Ahmed, Ehl-i hakkın sözlerini kitabın bütünü olarak almak yerine, yakın bağlamına hasrederek, eşyanın hakikatine dair kullanılan ifadelere bağlı kılmayı tercih eder. Molla Ahmed, fazilet sahibi şeklinde bahsedip ismini vermediği bir hâşiyeye müellifinin Ehl-i haktan muradın Ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğu, söylenen şeyin de kitabın tamamı şeklinde olduğu görüşüne itiraz ederek, bunun zafiyet içerdiğini ifade eder.¹²

¹⁰ Ebû İshâk 'İsâmüddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferyînî, *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Akâid*, III, 35, 36.

¹¹ İsferyînî, *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Akâid*, III, 36.

¹² Molla Ahmed el-Cüneydî, *Hâşiyetü Molla Ahmed*, ("Mecmûatü'l-Havâşî el-Behiyye ala Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye" İçinde), I, 24.

6. Ramazan Efendi Hâşiyesi

Bihîştî¹³ Ramazan Efendi'ye (ö. 1025/1616) göre Ehl-i hak, hakkı kesin delillerle ispat eden zümredir. Bu faaliyeti icra eden zümre de Ehl-i sünnet ve'l-cemaattir. Bu zümrenin Ehl-i hak olarak ifade edilmesi onlara uyulmasını teşvik amaçlıdır. Neseffî'nin böyle bir girişi öncelemesi esas itibariyle Ehl-i sünnetin alemin hudûsünü ispat ederek sonradan işlenecek konuların, eşyanın hakikatının bilinmesi olgusu üzerinden temellendirilmesiyle ilgilidir. Zira eşyanın hakikati, ilmin hakikati, kadîm ve hâdisin hakikati bilinmeden kalam yapmak câiz değildir. Ramazan Efendi'nin Ehl-i sünnet tanımlamasında bir ayrıntı göze çarpar. Şöyle ki, nefis-i nâtika için en yüksek saadet ve en yüce mertebe, mebde ve meâd marifeti aracılığıyla elde edilen marifetullahtır. Bu amaca ulaşmanın da iki yolu vardır. Birincisi enbiyanın rehberliğine sarılan nazar ve istidlal ehlinin yani mütekellimlerin yolu, diğeri de şeriatın çizdiği sınırlar içinde hareket eden riyazet ve mücâhede ehlinin yani sûfilerin yoludur. Bunların dışında mebde ve meâd açısından elde ettiği bilgide mütekellimlerin yolundan olmayan kimseler Meşşâî filozoflar, sûfilerin arasında yer almayanlar da İshrâkî filozoflardır. Sonuç itibariyle Ramazan Efendi'ye göre Ehl-i hak, söz konusu birinci yolu benimseyen mütekellimlerden özellikle Ehl-i sünnete mensup olanlardır.¹⁴ Buna göre Ehl-i hak ifadesi felsefeye karşı konumlanan kelamın temsilcilerinden, başka bir ifadeyle Meşşâî filozofların karşısında yer alan mütekellimlerden Ehl-i sünnete mensup kimseleri kapsamaktadır.

Değerlendirme

Kategorize edecek olursak yapılan açıklamalarda üç yorumun öne çıktığı görülür. Teftâzânî'de dolaylı, Kestelî ve Molla Ahmed'de doğrudan ifadesini bulan ilk yoruma göre Ehl-i hak herhangi bir özel sınıfa tahsis edilmez ve eşyanın hakikatine kâil olan herkesi içine alır. Hayâlî'nin ve Meşşâî filozofları dikkate alarak koyduğu kayıtlarla

¹³ Genelde Bihîştî künyesiyle anılan iki Ramazan Efendi'den bahsedilir. İlk Ramazan Efendi Vizeli, Çorlu vaizi olarak da bilinen Ramazan b. Abdulmuhsin el-Vizevî el-Bihîştî (ö. 979/1571)'dir. Vizeli Ramazan Efendi, Hayâlî'nin Şerhu'l-Akâid hâşiyesi üzerine yazdığı hâşiyeye ile tanınır. Diğer Ramazan Efendi ise Ramazan b. Muhammed el-Hanefî el-Matürîdî el-Bihîştî (ö. 1025/1616)'dir. Bu zât ise Teftâzânî'nin Şerhu'l-Akâid'ine yazdığı hâşiyeye ile tanınmaktadır. (Bk. Mustafa Uzun, "Bihîştî Ramazan Efendi", *DİA*, VI/145, 146, İstanbul 1992; Taftazânî, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi-Şerhu'l-Akâid* (Giriş yazısı), çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 65.

¹⁴ Ramazan b. Muhammed el-Hanefî el-Bihîştî, *Hâşiyetü alâ Şerhi'l-Akâid*, Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 26881, vr. 11b, 12a.

Ramazan Efendi'nin benimsediği yoruma göre Ehl-i hak, özel bir sınıfa işaret eder ve kapsamında sadece Ehl-i sünnet yer alır. Bütünleyici bakış açısıyla önceki iki yorumun da karşılığını kendisinde bulabileceğimiz İsferyâînî'nin yaklaşımına göre ise Ehl-i hak tabiri, Ehl-i emr ve Allah'ın Hak ismine delalet eden yönüyle sofistler dışında herkese işaret ederken, Ehl-i mezhep ve sünnette sergilenen kararlılığa delalet yönüyle de Ehl-i sünnete işaret eder.

Bunlar içinde en dikkat çeken yorumlama biçimi Hayâlî'ninkidir. Ehl-i hakkı Ehl-i sünnete indirgeyen Hayâlî'nin tavrında savunmacı, dışlayıcı ve genellemeci bir yönelim kendisini hissettirir. Hayâlî, bir taraftan Ehl-i hakkı tahsis edip Ehl-i sünneti ön plana çıkarırken, bir taraftan Ehl-i sünnet dışında kalan sınıfları Ehl-i hakkın dışında bırakır ve söylenen sözü (mekûlu'l-kavl) kitabın tamamına teşmil etmek suretiyle de Ehl-i sünnetin dediklerinin tamamının hak olduğunu çıkarır. Dolayısıyla bir taşla üç kuş vurmuş olur. Ramazan Efendi de Ehl-i hakkı Ehl-i sünnet olarak tahsis etmesiyle Hayâlî ile birleşir; ancak Meşşâî filozoflarla ilişkileri bağlamında Ehl-i sünneti felsefî bir düzleme yerleştirmesiyle Hayâlî'den ayrılır.

Yorumlar arasında öne çıkan bir diğeri İsferyâînî'nin yorumudur. Sergilediği tutumla İsferyâînî, bütüncül ve arabulucu bir rol üstlenmektedir. Eşyanın hakikatini deruhte edenleri içine alan Ehl-i emr ve dini deruhte edenleri içine alan Ehl-i mezhep olarak yaptığı ikili tasnif, Ehl-i hak çatısı altında hem Ehl-i sünneti hem de Ehl-i sünnet dışında eşyanın hakikatine kâil olanları birleştirmeye çalışma gayretinin bir sonucu gibidir. Yine Allah'ın Hak ismini kullanarak, eşyanın hakikati yanında ulûhiyet hakikatinin de Ehl-i hak ifadesi bağlamında düşünülmesi gerektiğine dikkat çekmesi, meselenin sadece eşyadaki hakikatten ibaret olmadığını îmâ etmektedir.

Genel olarak değerlendirecek olursak söz, bağlamla mukayyettir. Bir söz evvela sözün kendi iç bağlamından hareketle anlaşılır. Aksi halde bağlamından koparılan açık bir söz, belirli bir şeyi değil belli belirsiz pek çok şeyi söyleyen kapalı bir ifadeye dönüşür. Bu bakımdan bazı muhaşşîlerin mekûlu'l-kavli, kitabın tamamı olarak görmenin yanlış olduğunu söyleyerek sadece fiilden sonraki cümleyle mukayyet kılımları söz-bağlam ilişkisinin sınırları açısından önem taşımaktadır. Neseffî'nin sözündeki bağlam, öncelikle eşyanın hakikati ve sabitesine daha sonra da bu hakikatten ortaya çıkan bilginin tahakkukuna dayanmaktadır. Ayrıca cümlenin sonunda eşyanın

hakikatini ve dolayısıyla bu hakikate dayalı bilginin gerçekleşmesini inkar eden sofistlerin zikredilmesi söz konusu bağlamı daha da güçlendirmektedir. Dolayısıyla sözün başında geçen Ehl-i hak ifadesini bu bağlam içinde değerlendirmek daha uygun görünmektedir.

Aralarındaki kaplam açısından değerlendirecek olursak Ehl-i hak ile Ehl-i sünnet arasındaki ilişkiyi eşitlik (müsâvât) değil tam girişimlilik (umum-husûs mutlak) üzerinden yorumlamak daha makuldür. Ehl-i sünnet olanlar aynı zamanda Ehl-i haktır, ancak Ehl-i hak sadece Ehl-i sünnetten ibaret değildir. Hak dairesi kaplamı itibariyle sünnetten daha geniş bir dairedir. Sonuç olarak Ehl-i hak olanlar ve olmayanlar ayırımı, Ehl-i sünnet olanlar ve olmayanlar üzerinden değil, eşyanın hakikatine kâil olanlar ve olmayanlar üzerinden değerlendirildiğinde bağlamına ve kaplamına uygun bir anlam kazanacaktır. Doğal olarak ehlini tespit için hakkın ve hakikatin ne olduğunun bilinmesi, Ehl-i hakkın bilinmesinden daha önceliklidir. Bu bağlamda Teftâzânî'nin şerhte Ehl-i hak terkinin birinci kısmı olan “ehl” kavramına yani bu sınıfın kimliğine değinmeyip doğrudan terkinin ikinci kısmındaki “hak” kavramı bir diğer ifadeyle hakkın ne olduğu üzerinde yoğunlaşması dikkate değer bir ayrıntıdır. Teftâzânî'nin temel problemi Ehl-i hakkın kimler olduğu değil, hakkın ne olduğu meselesidir. Dolayısıyla bu ayrıntıdan hareketle şöyle bir neticeye varmak mümkün olabilir: “*Hakkı bildiğin takdirde ehlini de bilirsin.*”